

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI
CSÁSZÁR ELEMÉR

NEGYVENNEGYEDIK ÉVFOLYAM

MÁSODIK FÜZET

A GRÓF VIGYÁZÓ-VAGYON JÖVEDELMÉNEK FÖLHASZNÁLÁSÁVAL
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BUDAPEST 1934

TARTALOM.

TANULMÁNYOK, ÉRTEKEZÉSEK.

	Lap
<i>Elek Oszkár</i> : A Karthausi és forrásai. (II. bef. közlemény).....	113
<i>Romhányi Gyula</i> : Dóczy Lajos drámái. (I. közlemény)	128

ADATTÁR.

Egykorú iratok Széchenyi emlékiratáról és haláláról. (II. közlemény.) Közli: <i>Viszota Gyula</i>	144
Szemere Miklós irodalmi hagyatékából. (II. közlemény.) Közli: <i>Perényi József</i>	152
Az első magyar játszószíni társaság játérendje 1790—1801. <i>Lugosi Döme</i>	165
Czuczor Gergely levelei Jedlik Ányoshoz. Közli: <i>Gálos Rezső</i>	179
Magyar írók levelei Gróf Széchenyi Ferenchez. (I. közlemény.) Közli: <i>Valjavec Frigyes</i>	181
Tompa Mihály levelei Bajzához és Fáyhoz. Közli: <i>Hegyaljai Kiss Géza</i>	192
Ismeretlen középkori magyar verssorok. <i>Vértes O. And. ás</i>	194
Adat Koháry István életrajzához. <i>Gálos Rezső</i>	195
Batsányi János kiadatlan költeménye. Közli: <i>Gálos Magda</i>	196

KÖNYVISMERTETÉS.

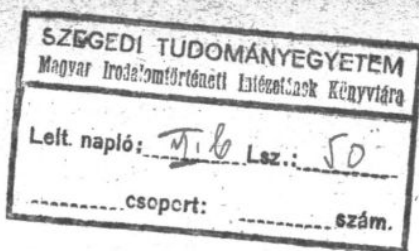
Németh Antal: Az ember tragédiája a színpadon. <i>Bisztray Gyula</i> ...	199
Hankiss János: Irodalomszemlélet. I. <i>Solt Andor</i>	204
Jelenkori költők ismertetése. Halász Gyula dr.: Székely László. — Mar- tinkovics Lajos: Kincs István. — Gábor Géza dr.: Mécs László. — Hein Tádé dr.: Mentess Mihály. — Bujdos Balázs: P. Gulácsy Irén. <i>Haraszthy Gyula</i>	206
Csabiheh Károly: Pest—Buda irodalmi élete 1780—1830. II. kötet. <i>Waldapfel József</i>	208
Kozma Antal: Fénelon Téliémaque-jának egy XVIII. századi magyar verses feldolgozása. <i>Kozocsa Sándor</i>	209

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM.

Az 1933-ik év magyar irodalomtörténeti munkássága. (II. közlemény.) Egyes írók, A—Gy. <i>Kozocsa Sándor</i>	210
--	-----

A szerkesztésért és kiadásért felelős:

Császár Elemér (BUDAPEST, I. PAULER-U. 4.).

A KARTHAUSI ÉS FORRÁSAI.

(Második, bef. közlemény.)

4. Betty.

Júlia alakjához nem talált mintát Eötvös a *Valérie*-ben, de a *Karthusi* másik jelentős nőalakjának, Betty-nek kiformalásához Krudenerné regénye lényegesen hozzásegítette.

Betty, mint Krudenerné Biancája, egyszerűbb körből való leány. Társaságában, mint a francia regény Gustave-ja, Eötvösé is mély szerelmi vihar tépázta lelkére keres vigasztalást. Biancával való találkozását Gustave «röpke kalandnak» tartja. Érdeklí a leány, mert feltűnően hasonlít Valérie-hez. Tudakozódik utána. Megtudja, hogy egy öreg zenész árvája s hogy nagynénjével él. Már-már elfelejti. Egyszer a Riva dei Schiavonin éneklést hall: Bianca volt. Ellátogat hozzájuk, szívesen fogadják, s Gustave örül, hogy gyászos magányából kiszabadulhat. De Bianca csak érzékeire hat, nem váltja ki lelkéből «az égi zavart», szívében csak «röpke lángot» támaszt; semmi sincs benne, «ami emészt». Mindig csak Valérie van előtte. Egyszer Bianca azt a vágyát fejezi ki, hogy szeretne a Fenice színházba menni; a bál is nagy örömet szerez neki, s igaz gyönyörűséggel nézi a szépöltözötű hölgyeket. Gustave lelkében megint csak Valérie-ről való emlékei támadnak fel.

Bianca észreveszi Gustave elborulását. Ez vígságot erőtlet magára. Sétagondolozást tesznek. Bianca kérdésére, volt-e már szerelmes, Gustave mélységesen hallgat. Bianca boldog, abban a hiszemben, hogy ő Gustave első szerelme. Majd Valérie kedvelt románcát énekelte vele. Könnyei patakanak, Bianca törli le. Megvallja neki, hogy lelke beteg, az kész meggyógyítani. Gyakran mennek majd színházba, hogy baját feledtesse Gustave-val.

Másnap megint ellátogat hozzájuk. Látja, hogy a leányban van némi báj. Kéri, öltözzék fehérbe. Elénekelte vele a tegnapi románcot. Illuzióba akarja ringatni magát, mintha Valérie énekelne. Rajongásában Valérie nevét kiáltja Bianca felé. Ebben a pillanatban lép be Angelo.¹

Krudenerné Gustave-ja a Bianca-ügyet kalandnak tekintí, Eötvös hőse is ilyenül fogja fel a Bettyvel szőtt viszonyt.

Ő is tudakozódik utána, ő is jót hall róla. Bianca Gusztávval színházba, Betty pedig a lakomára vágyik. De társaságukban mindkettő csak első szerelmére eszmél. Mennyire jellemző Gusztáv vallomása, hogy lelkében akaratlanul is

¹ L. a 254., 257. s k. lapokat.

Júlia képe támad fel, mikor a kis leány csevegését hallgatja.¹ Mint Bianca, Betty is tudatára ébred annak, hogy Gusztáv mást szeretett: azért akar Júliához hasonlítani.

Az éberebb figyelemnek az is felötlik, mennyire kimélyíti Eötvös a Bianca-epizódot. Bianca feltűnően hasonlít Valérie-hez, Betty lélekben szándékozik olyan lenni, mint Júlia; azért tanul, olvas, zongorázgat, hogy jobban magához láncolja Gusztávot. Elmélyít egy más adatot is: míg Angelo megjelenése egyszerűen véget vet a Bianca-Gustave idillnek, Betty Arthurral kacérkodik, hogy Gusztáv féltékenységét felkeltse s vonzalmát biztosítsa.

Általában, Eötvös finomítja és elmélyíti a regény hatását kivált a csábítás megindításának, (Gusztáv törvénytánculaként ismerkedik meg Bettyvel) boldog együttélésüknek, Gusztáv grófi rangja kipattanásának, Betty eltűnésének, haldoklásának, Gusztáv bűnbánó lelke kínos vívódásainak, a sír felé hanyatló, de boldog szerelme emléktől átszellemült nő nemes megbecsülésének művészi elevevességű, lélektani mélységekbe szálló, s eszményi líraiság ünnepi pátoszáttól áthatott rajzában.

II. Az Arthur ou la Solitude és George Sand hatása.

1. A hősök útja az altruista tökéletesedés felé és az erkölcsi eszme.

A *Karthausiból* leszűrődő erkölcsi tanulásra, amelyet egy ízben már szóba hoztunk, Eötvöst a kor egy másik széles-hódítású regénye, Ulric Guttinguer *Arthur ou la Solitude*-je (1836) sugalmazta. Figyelmét erre az alkotásra is Sainte-Beuve terelte a *Revue des Deux Mondes*-ba írott meleg, olvasásra serkentő kritikájával. (1836.)² Ha Eötvös csak Krudenernét követi, csupán *roman de confessions*-t alkot, de *A Karthausi-*

¹ II. k. 140. l.

² Sainte-Beuve kritikája a *Revue des Deux Mondes*-ban (1836), majd a *Portraits contemporains*-ben, újabban Henri Bremond *Arthur*-kiadványának *Introduction*-jában (XIX—XXIV. l.) jelent meg. Sainte-Beuve arra utal, hogy Prévost apát óta így még nem írtak. Dícséri Guttinguer árnyaló változatos-ságát, elevevességét, gyengéd és mérsékelt lendületét, a növilág rajzát, Júlia történetének leírását. Noha csak töredékek egymásutánját látja a fogatékos szerkesztésű munkában, elejétől végig költői fúvalomtól áthatottnak érzi. Hiszi, hogy lélekűdítő olvasmány lesz mindenkor.

Megjelenések — 1836-ban jár Eötvös Párizsban — nagyon népszerű volt Guttinguer regénye. Charles Nodier leánya, Klára, így nyilatkozik róla: «Csodálkozásnál többet érzek *Arthur* szerzője iránt, mert azonkívül hogy ez egyike a legszebb könyveknek, melyeket valaha írtak, egyike a legszebb cselekedeteknek is, melyeket valaha végrehajtottak.» (Léon Séché: *Le Cénacle de la Muse française*. Documents inédits, 1908, 233. l.). Az *Arthur*-regény dicsőséget hoz Guttinguernek, írja Jules Marsan *La bataille romantique*-ben. (1911, 92. l.) L. még Chaudes—Aigues *Les écrivains modernes de la France* és Léon Séché *Sainte-Beuve* c. könyvét.

nak *roman de conversion*ná nemesedése Guttinguer döntő hatásával magyarázható.

Mindjárt ki kell emelnünk egy irányító mozzanatot. Guttinguer regényéből Eötvös négy nevet kölcsönöz: Arthur, Júlia, Mária és Valmontné nevét.

Jelentősebb az *Arthur* eszmei hatása. Az a törekvés, hogy az egyén kivergődjék a szenvedély verméből s hogy lecsillapítsa vére lángolását, felvillan már Guttinguer előtt is. Valóban, azon van a nyomaték, hogy ez a jelenség az *Arthur*-regényben korántsem szerepel elvont vezérelvül, hanem mint a tárgyból vaskényszerűséggel következő tanulság. Egy kis szemle nem lesz tanulság híján.

Chateaubriand *René*jében Souël ilyen tanácsot ad: «Bárki akinek erő jutott ki, felebarátjai javára kell szentelnie.» (110 l. Senancour *Obermann*ja ezt hangoztatja: «A szenvedélyek érdeke megakadályozza az embert, hogy keresztény legyen.» (227. l.) Sainte-Beuve *Volupté*jében Amaury ezt az elvet hirdeti, lelki megtisztulása után: «A megrögzött szenvedélyekre a legközvetlenebb orvosság, az egyedüli: az emberek keresztényi szeretete.» (294 l.) A *mot divin de la Charité* ünnepien hatja át Amaury lelkét.

Kastner Jenő azt fejtegeti, hogy *A Karthausi* vallásossága «egészen bizonyosan» Sainte-Beuve és nem Chateaubriand hatására vall, mint Berkovics Miklós hitte. Eötvösnél és Sainte-Beuve-nél egyaránt keresztény megoldást talál.¹ Szinnyi Ferenc elismeri, hogy az önösség leküzdésének és a keresztény szeretetnek az eszméje megvan a *Volupté*ben is, de rámutat még *René*ben Souël atya szavaira, megtalálja *Adolphe* záró kifejezéseiben, Musset hősenek vádjában, a *Nouvelle Héloïse* kifejlésében is.² Motivumtörténeti szempontból értékes Szinnyi-nek ez az áttekintése, de a forráskeresés mégis más irányba tereli a figyelmet.

A caritas generis humani — a kiváló svájci kritikus, Vinet emelte ki ezt Guttinguer *Arthur*jének méltatásában — nemcsak az *Arthur*-regény egész alakítását irányító vezéreszme, hanem Eötvös *Karthausi*jéé is. Azt a jelenséget, hogy az önösség leküzdése *A Karthausi*ban nem csupán a mese fonalán feltámadó hangulati és erkölcsi járulékmozzanat, hanem hogy gyökeres és uralkodó eszme gyanánt él és munkál, kivált az *Arthur*-regény hatása érteti meg velünk.

Már a gyermekkori benyomások ellentétkiváltó ereje is megkapja Eötvöst a francia regényben. Ez a mozzanat: az apa és a fiú viszonyának rajza. Guttinguer *Arthur*je apjának házában elhanyagolták a vallást, félreismerték, feláldozták a

¹ Id. tanulmányában, 25. l.

² Id. helyett: 618. l.

filozófiának, mégpedig egészen erkölcsi, kultusz és ima nélkül való filozófiának. Arthur meggyőződéssel hirdeti, hogy hibái nagy része ebből a vallástalanságból támadt. Intézetben nevelik. Lelkét marja az a tudat, hogy sehol sem talál tanácsra. Majd léha, könnyelmű életre veti magát. Eötvös Gusztávjának a lelkét is felhő borítja el az atyja házában tapasztalt vallástalanság láttára. Jezsuiták nevelik Freiburgban, s mikor hazalátogat, hideg közömbösségre talál. Ezért lelki töprengések gyötrik. Mind Arthurt, mind Gusztávot megrázza az apai ház vallásellenes légköre.

Guttinguernek *Arthur ou la Solitude*-jével az a célja, hogy bemutassa egy hitetlen s könnyelmű ifjú átalakulását, míg az végre az «Isten-forrásokban» gyógyulást lel s eljut a *solidarité* eszméjéig. Mint ifjú az érzékiség rabja lett — Julie-t is elcsábítja. De vallásos érzése később elhatalmasodik rajta. «Adóját megfizette a tunya és beteg társadalomnak.» Lelkét eltölti a hív-ságos világ megvetése, elmerül szent olvasmányaiba, erősen kikel a földhöztapadt materialisták és a vallástalanok ellen és szánva-bánja régi voltaireianus ridegségét a vallás ügyében. Később megbánva gondol ellobbant szenvedélyére. Kiárad lelkéből nagy Isten-szeretete, «örökös imá»-ban tisztul. Staelné, Chateaubriand és Lamartine művei csak «a szerelmek bűnös szomorúságait» tárták fel előtte. Elbűvölve ír Szalézi Szent Ferenc derűs, békét árasztó szelleméről, a tanításából kiömlő *loi divine* malasztos világáról. Épen ilyen lelki üdülést talál a *Vie des pères au Désert* magasztos írásaiban. Elmélkedik az alamizsnáról. Felmelegedik az Evangéliumon s követésére serkent: «Exécutez l'Evangile!» Elve: «Charité, Humilité.» Ódai lendülettel ír le egy székesegyházat és benne egy misét. Majd Ballanche-ra Maistre-re vonatkozó nézeteit fejti ki. Melegen szól Szent Katalin templomáról, az *Imitatio Christiről*, a haldoklók ékesszólásáról, a gyónásról. Lelkén a *soif de la Charité* ömlik el. Bőséges erkölcsi és vallási tanácsosztogatással végzi.¹

Eötvöst *Valérie*-ben az érzelmesség vonzza mágneserővel, *Arthur*-ben az önző szenvedély viharából tisztulás és áhítatos altruizmussá finomodás jelensége. De míg Guttinguernél mindez sokszor nehéz elmélkedésekkel eltorlaszolt úton buk-dácsol előre, Eötvösnél lélektani mozzanatokkal bővül ki. Guttinguer *Arthur*-jében bölcselkedések fonalán alakul ki az a gondolat, hogy csak az önösnek nincs boldogulása a földön. Nem így Eötvösnél.

Armandnak az a jóslata, hogy Gusztáv «önös leend,» nem valósul meg. Hovatovább elkíváncozik ebből a világból, mely

¹ L. a 27—28., 101., 102., 106., 117., 123—132., 138., 153., 157., 161., 195., 198., 202—234 lapokat.

nem Istené. A *De profundis* komoran fenséges dallama lelke mélyére hat. Eszébe jut édesanyjának «szent türeldelmessége». Elszomorodik: ő, ki önmagát boldogítani nem tudta, vállalkozzik az emberiség boldogítására? A léha társaságból az Alpesebbe vágyik. Önmagával tusakodik, hogy aggságában atyját magára hagyta; Bettyvel való bánásmódja megrendíti. Ha körültekint, úgy látja, minden szeretetre tanítja. Megkapja Justus orvos példája is: ez mások sebeit vizsgálta, javukról gondoskodott. A karthausiak körében szíve emelkedik, tisztul. Lelkesen szól a bernáthegyi szerzetesek önfeláldozó munkájáról, elmélkedik a kolostori életről. Lelkét marja életének «legnehezebb vádjá», hogy még nem tett jót. Haldoklásában is azt rebegi, hogy csak szívünkben kereshetjük örömeinket. Nem fél a csalódástól, ha a cél nemes volt. Mélyen érzi, hogy a jó győzni fog, s hogy «csak az önösnek nincs vigasztalása a földön».¹

Ha közös mozzanat is Guttinguer és Eötvös hősenek lelkében, hogy az *áhitat szárnyán* jussanak ki rideg önzésük sötét alknáiból, a léleknek a szenvedély fergetegéből való szabadulni igyekeve Eötvösnél elevenebb, drámaibb és az esztétikai következetesség útján nyomról-nyomra bontakozóbb, mint Guttinguer hősenek útja, elvont fejtegetésekkel, olvasmányvonalatokkal s tudós hivatkozásokkal teletömött *Arthur*jében.

Az *Arthur*-regény még egy jelentős mozzanatban hatott *A Karthausira*: Júlia alakjában.

2. Júlia.

Petrichevich Horváth Lázár olvatag hangú kritikájában nagyon dicséri *A Karthausi* szerelmi rajzát. Kiemeli, hogy Gusztáv lelkében csak «egy érzemény lángolt»; szerelme Júlia iránt «lélektani pontosság»-ra és «világhistóriai hűség»-re vall.²

Összehasonlító kritikai úton igyekszünk bizonyítani, hogy ezúttal is inkább hatással kell számot vetnünk.

Guttinguer és Eötvös Júliája között az az egyező mozzanat, hogy mindkettő szerencsétlen szerelem áldozata; azt is, ezt is elhagyja szegyenbe döntője; mindkettőnek gyermeke születik a csábítótól és mindkettőt ápolja, dédelgeti, házuk régi komornája, Mária;³ mindkettő messzire szakad a csábítótól; mind-

¹ L. I. k. 127., 140. II. k. 35., 123., 222—223., 232., 249—251., 268., 272. l.

² *Kaleidoskop*, 1842, II. rész 75. l. Magát a kritikát 1839-ben írta.

³ Eötvös Máriajáról később kiderül, hogy Júlia édesanyja volt. A romantikus meseszöveg egyik legjellemzőbb motívuma ez. Guttinguer regényéből nemcsak Júlia alakját és nevét veszi át, hanem Máriaét, sőt egymáshoz való vonatkozásukat is. (Petrichevich Horváth Lázár is *Elbujdosottjában* Isaurát szerepelteti, mert Bulwer *Deveroux*-jának Isaurája megtetszett neki. L. Ferenczi Zoltán: *Egy elfeledett regényről* 35. l.)

kettő útjába sajátos véletlen sodorja a hőst, Guttinguernél a csábítót, Eötvösnél már nem Dufey-t, hanem Gusztávot. De van eltérés is az elbeszélésben. Teljesen Eötvös leleményére vall az események hullámzó elevensége, romantikus részletekben való meglepő gazdagsága, Gusztáv kétségeinek elő-előbukkanása, egyes gyanús jelenségek friss érzetése; a véletlen motívumának felhasználása, amint Gusztáv történetesen tanuja lesz, nem is egyszer, Júlia és Dufey találkozásainak és amikor mint szánalmas levélvivő, elősegíti viszonyukat; Júlia leküzdhetetlen szerelme és gyermeki kötelessége között támadt tragikus összeütközésének esetelése — mindezek a mozzanatok megkapóan igazolják, hogy Eötvös, noha az alakot az *Arthur-regényből* veszi is, történetét mégis a maga képzeletével fejlesztí. Guttinguer Juliája elbukik a nélkül, hogy ezt az erkölcsi megtévelyedést az író mélyebb küzdelem következményeképp festené. Eötvös nem így jár el, ezért az ő Juliája élőbb és drámaibb veretű.

Eötvös Juliájának rajzában még két mozzanat ragadja meg figyelmünket: a szerelem jogának erős hangoztatása és a társadalmi ellentét jelensége. Ezúttal George Sand hatásával van dolgunk. (George Sand nevét a *A Karthausiban* ő maga is említi a Byronéval együtt.¹)

Sand az *Indiana* (1831) *Előszavában* azon panaszkodik, hogy még mindig «a törvények igazságtalansága és barbársága irányítja a nő sorsát a házasságban, a családban és a társadalomban». *Indiana*, a *femme incomprise*, a köztudat szerint Ibsen *Norájának* irodalmi elődje. *Léla* (1833) a nemek egymáshoz való viszonya szöges ellentétének rajzában valóságos lázadás a társadalom ellen. *Jacques* (1834), az idős férj, önként lemond s halálra szánja magát, hogy felesége, *Fernande*, és a fiatal, forróvérű *Octave* szerelmi boldogságának útját ne állja. *Mauprat*-nak az a tárgya, (1837) hogy *Edmée* szerelme nemessé finomítja a vad *Bernard de Mauprat* szívét. A szerelemnek minden megkööttséget lebíró és az egész embert átható hatalma frissen buzgó erővel nyugózta le a lelkeket Sand regényeiben. Másrészt a nők szerelmének jogára is csaknem parancsoló erővel mutat rá.

¹ Il. k. 98. l. — Sand ebben a korban nagyon népszerű nálunk. *Petrichevich Horváth Lázár* írja *Kaleidoskopjában* (1839 május 25-iki jelzéssel), *Hugóra, Balzacr, Dumas-ra, Sand-ra* és *Sue-re* utalva: «Az olly mohón nyelt francia regények mennyi fiatal szűt 's hány nőfejet el nem facsartak?» (II. r. 34. l.) A *Kaleidoskop* más helyén is hivatkozik «a lelkes Sand»-ra s «a lángeszű író» *Jacques*-jából idéz. (II. r. 55—56. l.) — *Kitűnő megérzéssel* írja *Kiss Gyula* *Báró Eötvös József és A nők c. tanulmányában* (1912): «Sand is azok közé tartozik, akiket Eötvös, minden valósítnőség szerint, már *A Karthausi* írásakor mintául választott, mert a genialis asszony költészetének főjellemtvonásai nagyban és egészben megfeleltek Eötvös írói egyéniségének és felfogásának.» (21. l.)

Dolgozatunk szempontjából még egy jelentős mozzanatra kell utalnunk. Sand-nál a szerelemnek a maga mindent legyőző erején kívül megvan az a hatalma is, hogy egész társadalmi osztályokat boldogít egymás által. *Valentine*-ben (1832) a földműves családból származó Benoît Lhéry Valentine-ről, az arisztokrata leányról álmodozik. Valentine-t Lansac követségi titkár kéri feleségül. A szerelmes ifjú zaklatott lélekkel töpreng «a legszentebb jogok gyűlöletes megsértésén», a férfi zsarnokságán. Kifakad «a társadalom nevében», hogy a szerencsétlen Valentine-t feláldozzák, s ő kénytelen elnyomni «tisztá és szent szerelmét.» Valentine is lánghoz Benoît-t: a szenvedély követei jogát, s a *haute volée* korlátai leomlanak.

Eötvös regényének az öreg gróf haldoklását festő nagy jelenetében az agg arisztokrata legsúlyosabb kifogása leányának vonzalma ellen az volt, hogy Dufey Cézár nagyatyja szolgáljuk volt. Az érzelmeiben megbántott Júlia szemére lobbantja atyjának, hogy mindig csak őseire büszke úr volt, nem törődött leánya könnyeivel. Kéri apját, ne taszítsa el. De az hajthatatlan. Követeli tőle, hogy anyja nevével lépjen ki az életbe, mint Müller Júlia. Ez úgy érzi, hogy szerény polgári körben «boldog lehetett volna». Jobban megveti a ragyogni és mulatni vágyó arisztokraták körének «hideg alávalóságát,» mintsem szerencséjének ne tartaná, hogy kiléphet belőle. Öröm fogja el, hogy «széttöri láncait...» Lelkében boldogság árad el: élni akar, «szabadon éldelve önalkotta világát». Lelkében fájdalom vonaglik ugyan át, hogy apja elüzi magától, de polgári körében nagynak és nemesnek érzi magát. (I. k. 215., 218., 222. l.)

Nem kevésbé jelentősek az író elmélkedései. Méltatlan-kodik: az arisztokrata szülők nem engedik, hogy «leányuk nemtelen ember karjában találja boldogságát». Majd a szerelem nélkül való élet ürességéről szól: nincs benne lélek, mely az asszony világát értené. Mennyire jellemzően írja az arisztokrata nőről: «Csak ő tudja, mennyit érzett e szív, csak ő, mennyiszor könnyeztek e szemek éji vigalmai után». Úgy látja, ha egyszer «téli álmaiból» felébred, s elfojtott szívének minden lángja egy férfi karjába sodorja «árva fejét», bűnösnek tartják. Az a meggyőződése, hogy az arisztokrata hölgy szívének első szerelmi dobbanása «örömeinek végpillanata.» Szeretettel kéri a nép emberét, ne irigyelje a gazdagot fényes csarnokában. (II. k. 59, 62., 63. l.)

Nem tárgyi hatásról, még csak motivumkölcsonzésről sincs szó ezúttal, de tagadhatatlan, hogy Sand regényeinek szellemével hatott Eötvösre. Kikerülhetetlennek tartotta, hogy a nő jogáról ne szóljon, s hogy annak társadalmi akadályait ne ostromozza: mindakét mozzanatban Sand sugalmára, épen nem a maga tapasztalatából. De Sand elgondolásait drámai törté-

nések elevenségével pergeti le előttünk, Eötvös elvont elmélkedések hűvösebb keretébe szorítja Sand eszméit azzal, hogy Júlia ajkára adja vagy önmaga tolmácsolja.

Szükségét érzi, hogy szóljon róluk, még ha a lélektani pillanatot elvétí is. Ha a helyzet logikája valahogyan menti is, mert így alakul a mese, de a lélektani szempont, az apa haldoklása, mégis csak élesen tilthatta volna, hogy szerelmi kérdésben *ekkor* kerüljön szembe vele. Valóságos huszárvágással segít a bajon: a használni akarással. Sand hatására így kerekedik felül a társadalmi irányzatosság, és szenved kudarcot a lélektani elv.¹

Júlia rajzában később nem egy vonás van Krudenerné életéből — őt is Júliának hívták! Mikor Gusztávval újra össetalálkozott, ezt mondja neki: «S elmenék cél nélkül, majd egy, majd más faluban, vagy kisebb városban töltve egy pár napot s ismét tovább zarándokolva, mihelyt észrevevém, hogy jelenlétem valakinek a figyelmét magára vonná.» Svájcba utazva, egy Perth grófságból való methodista családdal ismerkedik meg. A methodisták arra biztatják, hogy náluk telepedjék le. Így is cselekszik. (II. k. 167., 169., 188. l.) Mindez nem igen simul ahhoz a jellemrajzhoz, melyet Eötvös kezdetben festett Júliáról, de a romantikus meseszövének az a mozzanata, hogy az apjától kitagadott Júlia a világba sodródik, szinte kínálta Krudenerné vallási és jótékonykodási apostoloskodásának beszövést Júlia rajzába. De felhasználja az *Arthur*-regény egy motívumát is: ez a Júlia egy normandiai faluba vonul vissza kis fiával. A *Karthusi* elcsábított Júliája is a messze föld falvaiban húzódik meg gyermekével. Mindakét Júliát szeretik nyájas szavaiért s jó cselekedeteiért.² A methodista gondolat így kirekesztően Krudenerné élete történetére vall,³ egyéb mozzanatok — meggyőződhattünk — erősen Guttinguer regényére emlékeztetik a figyelőt.

Júlia alakját nem melegíti az élet vérkeringése — megérzik rajta, hogy költője irodalmi sugallat hatására alkotta meg.

3. Arthur.

Eötvös Arthurja épen úgy Guttinguer és Sand nyomán kelt életre, mint Júliája.

¹ Júlia Amalfi herceg fizetett kedvesévé süllyed. Eötvös az Amalfi nevet is a szentimentális francia regényirodalomból meríti. Az arisztokrata ízlésre valló és lélektani elemzésben figyelemreméltó munkák között Joachim Merlant említi Golowkin gróf regényét: *Lettres de Blanche, princesse d'Amalfi à Adalbert de Sans Severo*, 1821 (id. m. 314. l.).

² L. *Arthur*-ben: 92. l., *A Karthusi*-ban: II. k. 274. l.

³ A methodista temetést, érzelmes rajz alakjában, önállóan először a *Társalkodóban* (1838) teszi közzé, majd A K.-ban Júlia temetésének rajzába szövi.

Guttinguer Arthurja és Sand *Leliájának* Sténioja — mindketten, végső elemzésben, Byron dandy-köréhez tartoznak.

Maga Eötvös szolgáltat bizonyosságot, hogy reájuk gondolt. Az Arthur név elsősorban Guttinguerre vall. De nem kevésbé megszívlelésre méltó az a mozzanat is, hogy Byronra és Sandra már maga hivatkozik. Gusztáv Arthur léha társaságáról úgy nyilatkozik, hogy az a művelt század unalom-összehozta söpredéke, s hogy volt köztük néhány író is, «seregük legaljasabb neméből, kiknek Byron és Sand kicsike veleiket megzavarása s kik mély íróniából, elkeseredésből, megvetésből az emberek iránt, vagy, tudja az Ég, mi fönséges ürügyek alatt, korhelyekké lettek, hogy költői természeteknek tartassanak, kik e föld mélyébe merülve, csak a pincébe jutottak el». (II. k. 98. l.)

Byron Magyarországon nagyon népszerű volt. Petrichevich Horváth Lázár írja, hogy a «gigászi» szellemű Byron jelesebb munkáinak olvastakor «boldogságtól tágul a' hő kebel».¹ A nagy angol költőnek kivált *Childe Haroldját* kedvelték. Childe Harold a léha mámorokban lelt kielégülésnek utálkozással teljes telítettségét érzi, de elmenekszik társai bacchanáliáiból. Jellemzően írja róla a költő:

And Vice, that digs her own voluptuous tomb,
Had buried long his hopes, no more to rise:
Pleasure's pall'd victim, life-abhorring gloom
Wrote on his faded brow curst Cain's unresting doom.
[I. ének 83. szak.]

Ilyen byroni hősök Guttinguer Arthurja Sand Sténioja és Eötvös Arthurja is. Morvay Győző Gusztáv és Childe Harold közt von párhuzamot, de hamarosan kiderül, hogy inkább Arthur való Childe Harold nemzedékéből.²

Guttinguer Arthurje alig serdül, hajlik az érzékiség felé. Az élet unalmas neki, elléhásodik. Lelkét két éven át perzseli szerelme F.-né iránt — ezt az emésztő szenvedélyét művészi erővel rajzolja az író. Lelkiismerete «szörnyű riadalomkiáltással» zaklatja. Tisztalelkű nőekkel nem találkozik. A szenvedély pusztítja, majd mérhetetlen szomorúság tölti el. Trépons gróf ezt írja róla egyik levelében: «Arthur eleven, szenvedélyes, érzékeny fiatalember, egészen a világé, a szerelemé, az asszonyoké.» A megszokott Byron-típustól Arthur abban tér el, hogy nem a spleen örvényébe hull, hanem a megigazulás útját keresi. (38., 50., 52., 83. l.)

¹ Petrichevich Horváth Lázár: *Byron lord élete és munkái*, 1842, Előszó: X. l.

² Morvay Győző: *Byron Magyarországon*, Emil Köppel *Byronjához* csatolva, Akadémia, 301. l. Már Péterfy Jenő összehasonlítja *A Karthausit* Byron Manfrédjével. Morvay folytatja ezt a párhuzamot (307–308 l.). — Morvay arra is felhívja figyelmünket, hogy Vachott Sándornak *A külföld rabja* c. költői elbeszélését Eötvös első hallásra, *byroni* műnek tartotta (314. l.).

Élénk figyelemre méltó Sand *Léliájának* Sténioja is. Sténio halálosan beleszeret Léliába, de ez csak szánalmat érez iránta. Ez a szerelem tönkreteszi Sténio egész ifjúságát. A fény, zaj, korhely élet örvényébe veti magát. Majd szellemessé, elegánssá, hideggé válik. «A szalonokat és a kocsmákat látogatta, a kocsmában a nagyúr előkelő modorát, a szalonokban a *roué* orcátlan viselkedését mutatva.» Majd elfogja a spleen, az élet-
unalom. (83., 119. l.)

Eötvös Arthurja *A Karthausinak* csak második részében tűnik fel. Az írónak az volt a célja vele, hogy Gusztáv könnyelmű társaságába jutásának közvetítője legyen. Arthur apjától nagy vagyont örökölt. Mint Guttinguer Arthurje, ő is korán elléhasodik. Ezt mondja magáról: «Korhely lettem; nem bánom, hogy azzá lettem. Roulette, asszonyok, lovak, társaság, zene mindennapi örömet nyújtott. Mulatok reggeltől estig.» (II. k. 95 l.) A francia Arthur és Sténio világa ez. Az ő társasága is bacchans örömeiben tobzódik. Házát, jószágát, mindenét elveszti. Éjjelenként kártyázik, mértéktelenül iszik. Mint Childe Harold s Guttinguer hőse, Eötvösé is elpanaszolja, hogy senki sem szereti. Halála egészen Sténio végére emlékeztet. Arthur, miután játékon mindent elvesztett, egy szobába vonul, itt főbe lövi magát. A nők letérdelnek. Különös, még ha a romanticizmusnak erősebb hatásra célzó fogásaival magyarázzuk is, hogy Eötvös ilyen szokatlanul meglepő mozzanathoz folyamodik. De megvilágosodik, ha arra eszmélünk, hogy *Léliából* tanulta. Sténio öngyilkos lesz. Lélia, immár a kamalduli apácák fejedelemasszonya, a halott Sténio mellé térdel. (134. l.) Ez a Sandnál megokolt jelenet annyira megtetszett Eötvösnek, hogy nem tudta elejteni, bármily ríktó ellentétben áll is az orgián találkozottak egyéniségével és hangulatával.

Fel kell figyelni arra jelenségre is, hogy van Eötvös Arthur-rajzában olyan mozzanat, mely leleményes eredetiségéről tesz bizonyosságot. Arthur festő szeretett volna lenni, de mély elkeseredéssel látja, hogy célját nem éri el. Rómában festeget. Arra döbben, hogy gondolatainak «csak mázolt rémjei, a dicső feltétnek nyomorult caricaturája» mered eléje. (II. k. 90 l.) Mesterember lett, a művész meghalt benne. Ez a tehetségében való csalódás zülleszt le, míg Guttinguer Arthurjét léha példák, Sand Sténioját a viszonzatlan szerelem térítik rossz útra.

Eltér még Eötvös mind a *Childe Haroldtól*, mind a két francia regénytől abban, hogy részletesebben kidolgozott környezetrajzot nyújt, noha ezúttal, amint a kutatás kimutatta, Musset *Confessions*-ja is hatással volt reá.¹

¹ L. II. k. 90. l.

Werner és Lafard léha társaságába Arthur és vele együtt Gusztáv is belesodródik. A szabados, a *libertin* élet divatos volt ekkor. Eötvös a francia főnemesség dandységéről, egész korpépet fest, magával a *dandy* szóval jelölve meg ezt a fajképet. Elevenen látja, hogy az alapelvük: «Ne higgy, hanem éldelej s vesd meg örömeid eszközeit!» Arra is rámutat, hogy a dandynak céljai vannak. Ruházkodás, játék az élete, s nincs az a kötelék, melyet fel ne áldozna elmésségének. Sokat élt, fejében kevés eszme van; a nő csak hideg udvariasságot talál körében szív helyett, mert ezt csak a kártyaasztallal és a színésznőkkel osztja meg. (II. k. 46., 48., 51—53. l.)

Werner és Lafard dandy-körén kívül így fest még egy arisztokratikusát is. Értjük, mert hőse mindakét társaságban megfordul. Nem lehetetlen, hogy Párizsban való tartózkodásakor maga Eötvös is belekíváncsiskodott ebbe a körbe.¹

III. Egyéb hatások.

Gusztáv gondolatai és elmélkedései.

A *Karthusi* reflexióihoz is lehet más szempontból közelednünk, mint eddig volt szokás. Eötvös nemcsak A *Karthusi* meséjének felépítésében és alakjai megalkotásában simul a francia mintákhoz, hanem fiatalos hévvel buzdul azok példáján arra is, hogy alkotását lelke bölcselkedő gazdagságával növelje. Gusztáv, mint Sainte-Beuve Amauryje számtalan *excursion pensive*-ot tesz.

A *Karthusit* nagyon kedveltte tette a gondolatok tömege, az eszmék rajzása, az elmélkedő fő szemlélődése, a lélek rejtekeit meg a társadalmi élet sokrétű világát figyelő moralista eszének friss járása s a szív mélyére szálló költői erő lírai mélysége. Ezt a bölcséleti tartalmat a kritika mindvégig komoly számon tartotta, melegen méltatta s nagy elismeréssel jutalmazta.

A *Karthusiban* a gondolatoknak, eszméknek, tünődéseknek, apophthegmáknak, elmélkedő mozzanatoknak és lírai töprengéseknek únos-úntalan való, hogy úgy mondjuk, a lélek talajvizéből való felfakadását álmélkodással, de nem egyszer aggodalommal nézzük. Magyarozatát két tényezőben találjuk: az egyik az érzelmes regény világa, a másik Eötvös egyénisége.

¹ A dandység tárgykörében Guttinguer *Arthurje* még egy jelentős indítékával hatott A *Karthusira* Mint Julie sorsában, a Bettyében is a léha dandy-szellem diadalmaskodott. Julie egy bálon a «beau monde»-ot bámuló nézők között elrejtőzve, tanúja lesz Arthur S.-né iránt érzett lobogó szerelmének. Betty is egy bálserű lakomán találkozik össze a másikkal. A fény, a pompa, a vigasság a csalódott nő lelkének válságát tárja fel, mint Bettynél is tragikai rázkódással végződik a dandyk lakomája. Guttinguer Julie-je, izgalmas báli jelenet után, önkívületi állapotba esik, így rendül meg Betty is.

Elmélkedései és reflexiós kitérései már Richardsonnek is vannak a legváltozatosabb jelenségekről: az öngyilkosságról, nevelésről, zenéről, *de omni re scibili*. Regényeinek ez a sajátosága is megkapta a francia írókat. Rousseau *Nouvelle Héloïse*-e is túlteng a gondolatokban és az elmélkedésekben. Emile Faguet kissé epésen jegyzi meg a *Nouvelle Héloïse* alakjairól, hogy «rettenetes elemzők», Saint-Preux, a regény hőse pedig «a szerelem szofistája és az erény rétora.»¹ Staëlné regényeit (*Delphine, Corinne*) tanulmányokkal és értekezésekkel tűzdelte tele. Chateaubriand *René*jében is felötlenek a gondolatok a kolostori életről, mulandóságról, művészetéről, természetről; megkapják az olvasót René álmodozásai és tündőzései is egy-egy benyomás előtt. Senancour regényében a kétséggel, elmélkedéssel tele Obermann azt írja magáról, hogy nem regényt alkot, drámai mozgalmasság nincs nála. Az, aki ezeket a leveleket írta — mondja Obermann — úgy látszik, nem félt a szabad stílus hosszadalmasságaitól és kitérgetéseitől: *gondolatait írta meg*. Az elszigetelt ember érzéseit, nézeteit, álmait akarja kifejezni, a természet és az ember viszonyáról bölcselkedik. Lírai melegséggel szól a barátságról, az Alpesebben érzett lelki emelkedettség meleg sorokat sugalmaz neki, majd borúsán tündöködik az életről és az öngyilkosságról. (17., 47., 58—59., 162., 164. l.) Sand *Valentine*-jének hőse gúny hangján bírálja a környező élet kicsinyességeit, Louise előtt «a rothadt civilizáció» ellen feddözik. Az egyének a társadalommal szemben való harcáról így nyilatkozik: «Ebben (a harcban) van ereje, merészsége, talán dicsősége is.» (I. k. 34., 232., 256., II. k. 88. l.) *Lélie*-jében, kivált Trenmor reflexióiban, nem egyszer bukkanunk «a század» társadalmi bajainak bírálatára. Maga Lélie hosszas társadalmi értekezést tart Sténiónak «a végtelen és véges szeretetről». (28. l.) Az élestekintetű Duquesnel úgy nyilatkozik Sainte-Beuve *Volupté*jéről, hogy inkább az erkölcsbölcséleti munkák, mint a képzeleti alkotások között volna a helye.² Saint-Beuve *Volupté*jének Amauryja elgondolkodik az *amour divin*ről, a fiatalság érzelmi világáról. Megkapóan elemzi, mennyire magára ismert *René*ben. Beszámol egy theosophusnak reá tett hatásáról, szól az emberi érdemről, a barátságról, bölcselkedik a janzenistákról, latolgatja Hamon reflexióit, elmélkedik társadalmi kérdésekről is. (44—48., 130., 159. stb. l.) Musset *Confessions*-jában Octave tüpreng a mámor mögött tátongó örvényen, az undoron. Kínos gyötrelmei feltörtnek, elmélkedései áradoznak, majd valóságos élet- és halálbölcséletet tár elénk. (138., 334., 341. stb. l.)

¹ *Dix-huitième siècle*, XXV. kiadás, 878. l.

² *Du travail intellectuel en France depuis 1815 jusqu' à 1837*. 1848. 34. l.

A *Karthausi* főforrásai nem kevésbé tanulságosak. Hány-szor elmélkedik Krudenerné *Valérie*-ben a szép napokról, a reménykedőről, az emberi alkotások mulandóságáról s a természet örök életéről. (42, 75., stb. l.) Az *Arthur*-regényben alig történik valami. A mese lépten-nyomon megtorpan. Nem egy helyütt reá is illik, amit Erdélyi János írt *A Karthausiról*, hogy «nem is regény, nem is beszély, de annál inkább teljes költészet.»¹

Eötvös szelleme szinte eleven erővel pezseg fel ily értékes példaszolgáltatások serkentő erejére. Gondolataival, tűnődéseivel és bölcselkedő elmélkedéseivel keresztül-kasul himzi az egész regényt. Elálmlékdunk eszméi ága-bogának láttán.

Elmélkedésre serkenti a fájdalom, a sír, a feledés, a remény, a nevelés, a csalódás, a szerelem, a barátság, a boldogság, a forradalom, a szerelmesek lélektana, a politikai elvek természete, a fiatal lélek világba vágyása, az élet csalóka képe, a szív különös története, Párizs élete, a mosolygó nők csalfasága, a gazdag és szegény szerelmi világának ellentéte, az arisztokracia köre, az igazság elhallgatása, az elfogultságok tömege, a hit, a szeretet, majd a lélek kóros állapota, életrekeltünk végzetszerűsége, az öngyilkosság, a szabadság, egyenlőség, a szerelem és a természet harmoniája, a boldog pillanatok felidézése, a «bájló» álmok, Isten dicsőítése, a szerencsejáték, a demokracia, az emberi lét nagy rejtélye, a sorssal való küzködés, a szív boldogtalansága, a mult hatalma, a fájdalom «keserűen édes gyönyörei,» tetteink függése a véletlentől, a remény és emlékezet vonatkozásai, az aggnak a sír előtt való töprengései, a világfájdalommá szélesedő érzelmesség, az ifjú vágyai és csalódásai, a művészet nagy kérdései, a szeretet átokká fajulása, a szilárdlelkűek boldogsága, városok és országok veszte, a tudásvágy, «a zsarnok» tudomány, a vígasztalásra nem lelő fájdalom, a nagy világ üres csillogásai, léha üressége, gögje, az arisztokrata hölgyek sorsa, a felső körök társadalmának bölcsellete, a politikai eszmélkedés, «érzemenyeink» szeszély-szerűsége, a «kicsi emberszív» könnyű megindulása, a közvélemény, a művészi teremtés munkája, a szerelemfáltás, a «játék ördögi boldogsága», az ember hanyatlása, a «század» társasági öröme, az embert nagygyá emelő jószág, az igénytelen szegények elégedettsége, az élet csatateré, a halál, a lélek halhatatlansága.

Mindez a kérdéstömeg a maga metafizikai, erkölcsi, lélektani, nevelési, társadalombölcséleti tartalmával a meseút vonalát fürkésző olvasót tilalomfák sűrűn elbukkanó tömegével tartóztatja ugyan, de mesepergetést gátló története ellenére is lélekemelő nemesedés és elmemozdító okulás eszmei világát idézi fel.

A gondolatoknak és elmélkedéseknek ez a lávaömlése még egy tekintetben érdemel szorgos vizsgálatot. Szontagh Gusztáv azt a kívánságot fejezi ki, hogy az író a «teljes vallási és politikai szepticismusból» derültebb világnézetre jusson. Ugy hiszi, ha önmagával és a világgal megbékél, «tökély fokára

¹ *Kisebb prózáiban*, 1865, II. k., *A Karthausiról* a fejtegetés: 57—63. l.

lépend». ¹ *Toldy Ferenc* úgy találja, hogy a túltengő bölcsészeti elem mindig Gusztáv «belső cselekvése», így belső jogosultsága kétségbevonhatatlan. ² Gyulai Pál már ezt írja: «Eötvös *A Karthausiban* kiöntötte ifjú lelke élményeit, csalódásait, szemlélete és tapasztalatai gazdag tárházát s megenyhült a vígaszban, melyet maga és embertársai részére keresett.» ³ *Ferenczi Zoltán* kissé a képzelet szárnyára bízva magát, már így vélekedik: «Életének napfényre kerülő adatai fel fogják deríteni, hogy e legnevezetesebb műve nagyrészt önéletrajza, sőt benső életének rajza s szenvedéséből úgy gyógyult ki, hogy leírta őket.» (I. m. 95. l.)

Szontágh-gal szemben felmerül a kérdés, Gusztáv kétségei az Eötvösi-e; Toldy megállapításának vizsgálatokor vitathatjuk, a reflexiók mindig Gusztáv lelki szükségéből törnek-e utat? Gyulai Pál és Ferenczi Zoltán ítélkezésének mélyére pillantva, kérdezhetjük, saját tapasztalatait munkálja-e meg Eötvös s hogy csakugyan életrajzot akart-e írni? Az összehasonlító vizsgálat ezeket a vélekedéseket kétségbevonja. Gusztáv «tökélyre» lép majd, mint Szontágh kívánja, de azért, mert forrásainak hősei is ide nemesednek. Ezt a mozzanatot Eötvös megragadja, részletrajzaival és lírai hangulatképeivel kimélyíti s következetesen végrehajtja. Másrészt gondolatait, elmékedéseit — az imént tartottunk róluk szemlét — nem lelki szükség sugalmazza, hanem az érzelmes regények sajátos divatja. De Eötvös nemcsak felbuzdul rajtuk, hanem a maga módján tovább is halad. Szélesebb mezőt jár be, változatosabb gazdagság bőségszarujából ontja őket, mint később a *Gondolatokat* is. de nem átélt, hanem csak meglátott vagy átgondolt, nem egyszer elképzelt jelenségekről elmélkedve, s eszméit hol bölcselő lélel, hol művészi kihangzással bízva tollára. ⁴

Nyilvánvalóvá lett, hogy Eötvös két főforrása Krudenerné *Valérie*-je és Guttinguer *Arthur*-je. Kiderült az is, hogy Eötvös továbbiszövi, alakítja és mélyíti a mesét. Gusztáv sor-

¹ L. a Figyelmezőbe írott bírálatot, 112. s k. l.

² *A magyar nemzeti irodalom története a legrégibb időktől a jelenkorig*, 177. l.

³ *Emlékbeszédek*, Franklin-kiadás, 40—42. l.

⁴ Ezúttal említjük meg a két francia regény alaki hatását is. Akármennyire közhelyszerű is a napló- és levéalak a kor szentimentális regényirodalmában, e ponton is elsősorban Krudenerné és Guttinguer hat Eötvösre. *Valérie* levélregény, de írója naplót is szö belé: második részében Gustave anyjának napi feljegyzéseit közli. Guttinguer így kezdi *Arthur* naplóját: «Egy vidéki könyvtár eladásakor a véletlen juttatta kezünkbe ezt a kéziratot.» (3. l.) Eötvös ezt írja: «Az ifjú naplója s részint emlékkönyve ez, melyet a kolostorban írt s halála után barátjának hagyott.» (I. k. 7. l.) *A Karthausi vége*, még aprólékosnak tetsző mozzanatokban is, olyan alakú napló, mint az *Arthuré*: hónap- és napjelzéseit év nélkül tünteti fel (pl. ápr. 20-án, 22-én stb.).

sának és kedélyének rajzában itt-ott nyílik alkalma arra, hogy eredeti színekkel elevenítse azokat a lelkébe mohó frissességgel szívódó mozzanatokot, melyekkel a francia Gustave és Arthur sorsa s kedélye lepi meg figyelő kedvét, majd teszi próbára, alkotásra buzdult sugalmát: alig jut tovább, minthogy *összeolvastja azokat a tartalmi elemeket, melyeket a két francia forrás szolgáltatott*. Hasonló szellemi munkára vall Júlia alakítása. Guttinguer Julie-jén kívül jelentékeny hatóerőnek bizonyult Sand ihletése. Másfelől meggyőződhattünk arról is, hogy Betty mintája ugyan Krudenerné Biancája, de Eötvös tragi-kaibb mélységbe lát, mint mintaszolgáltatója. Megvilágosodott az is, hogy Arthur mintái: Guttinguer Arthurje és Sand Sténioja, de mint a Bettyét, Arthur jellemét is egyénibb módon alakítja. Igazolást nyert még, hogy Eötvös lelkébe fogadja az érzelmes regények reflexiós divatját is, de gondolatait üde változatosság pazar erejével, rugékonysággal és megkapó érzelmi mélységgel hinti szét.

A *Karthaussiban* nem lehet lappangó önéletrajzot keresnünk, vagy egyéni tapasztalatok költői visszaverődését fűrésznünk. Fényes regényírói pálya *indulását állapítottuk meg*, nagytehetségű fiatal író *mintáin való felmelegedését* láttuk benne. De nemcsak hozzájuk való ragaszkodását figyeltük, *szemügyre vettük szakítását is velük nem egyszer*, mikor egyéni sugalma vezeti s költői célja kívánja.

ELEK OSZKÁR.